

שער ב: תפילת הערב

קבלת שבת

א. הודו (מזמור קז)

בקהלות החסידים נוהגים להתחיל תפילת מנחה של ערב שבת במזמור ק"ז שבתהלים (ילק"מ עמ' 136, בלוי – ממנהגי החסידים)^{טו}.

הטעם: כדי להודות על מאורעות השבוע שחלף, התקין הבעש"ט לומר מזמור ק"ז, שהוא מעין ברכת הודאה^{טז} (לקוטי מהרי"ח ח"ב עמ' יז בשם מאור עינים פרשת בשלח, שער הלכה ומנהג ח"א ע' רמד).

ב. קבלת שבת

לפני למעלה מארבע מאות שנה הנהיגו המקובלים בצפת לומר, עם כניסת השבת, מזמורים צ"ה – צ"ט וכ"ט שבתהלים, וכן הפיוט לכה דודי שחיבר ר' שלמה אלקבץ (סדה"י עמ' צו, כנה"ג סו"ס רסב)^א.

הטעם: ע"ש המסופר במסכת שבת (ק"ט). רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא (=התעטף ועמד בערב לקראת כניסת השבת) אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה במעלי שבת (=לבש בגדיו בכניסת השבת) ואמר בואי כלה בואי כלה, הנהיג לומר ר' משה קורדובירו את ששת

טז כשחל יו"ט או חוה"מ בערב שבת אין אומרים אותו (היכל עבוה"ש ח"ב עמ' ח).

יז ראה ברכות נד:

א בששת המזמורים מדובר על התגלות ה' בעולם. בסדה"י מובא רק חמשת המזמורים צ"ה – צ"ט ופיוט לכה דודי אחר, שחיבר ר' משה קורדובירו, תלמידו וגיסו של ר' שלמה אלקבץ, וכן מזמור שיר ליום השבת. אמירת מזמור זה בליל שבת היה ידוע מזמן הרמב"ם (שו"ת הרמב"ם פאר הדור סי' קטז, והביאה החיד"א בברכ"י או"ח סי' רסח סק"א).

המזמורים הנ"ל כנגד ששת ימי המעשה בשעה שהם מסתיימים, לפני תחילת השבת, כדי לקבל בהם את השבת (יעב"ץ בסידורו ב"י דף קמד).

ועוד, מספר הפסוקים בששת המזמורים הללו הוא ס"ה כמנין שם של אדנות (סדור עבו"י עמ' 178).

ועוד, במזמור כ"ט יש שבע פעמים "קול", שכנגדם תיקנו שבע ברכות בתפילות השבת², במקום י"ח בחול (כש"ט סי' רכג).

ועוד, ששת המזמורים הם כנגד שש התקיעות שהיו נוהגים לתקוע ביום ששי לפני כניסת השבת³.

ג. יו"ט שחל בשבת

ביו"ט שחל בשבת אין אומרים קבלת שבת ומתחילים במזמור שיר ליום השבת, ויש מקומות שמתחילים במזמור לדוד (פרק כט) ואומרים לכה דודי בדילוגים (ילקוט מנהגים עמ' 51,136).

הטעם: משום כבוד יו"ט, "שלא לבייש את יו"ט לפני השבת, שאנו אומרים פני השבת נקבלה, דמשמע ולא פני יו"ט" (בית דוד לר' יוסף דוד משאלניקי ח"א סי' רסד דף עא)⁴.

ועוד, ביו"ט ממהרים לצאת מביה"כ משום שמחת יו"ט⁵, ולכן מקצרים בתפילת קבלת שבת (אוצר כמ"י סי' ל ס"ק ג).

ועוד, מאחר וביו"כ שחל להיות בשבת אין אומרים קבלת שבת (ראה באה"ט סי' רסב אות ה) אין אומרים אותה בכל יו"ט שחל להיות בשבת⁶ (אוצר כמ"י שם).

ב ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג.

ג ראה או"ח סי' רנו סע' א ועיין מנהגי וורמיישא לר"י שמש סי' כט הערה 2.

ד ראה שע"ת סי' ער.

ה ראה רמ"א סי' תקכט סע' א.

ו כשם שאין אומרים במוצ"ש הפסוק ואני זאת בריתי, בקדושה דסידרא, משום שאין אומרים אותו בתשעה באב שחל במוצ"ש, מפני שבטלים אז מתורה. ראה ב"ח סי' רצה.

ד. מעל הבימה

יש נוהגים שתפילת קבלת שבת הש"ץ אומר מעל הבימה, שעליה קוראים בתורה, ולא ליד העמוד שליזו הוא עומד בכל התפילות (ילקוט מנהגים עמ' 50).^ז

הטעם: בקהילות אשכנז היתה בתחילה התנגדות להכנסת קבלת שבת לסדר התפילה^ח, והסכימו לכך לבסוף, בתנאי שהש"ץ יאמרה מעל הבימה ולא ע"י העמוד, כדי לציין שאינה מתורף התפילה הרגילה (הערות על הסדור לרא' ברלינר, כתבים נבחרים ח"א עמ' 444).^ט

ועוד, היו מקוננות שבהם היו יוצאים לשדה, או מחוץ לביה"כ לומר קבלת שבת, מכאן המנהג שהש"ץ עולה לבימה שהיא מעין רשות אחות (לקוטי מהרי"ח ח"ב עמ' יח, אוצר כמ"י סי' ל ס"ק ג).

ה. בואי בשלום

לפני שאומרים את הבית האחרון בפיוט לכה דודי, מסתובבים לכיוון ההפוך של ארון הקודש ואומרים בואי בשלום וכו' בעמידה (מ"ב רסב ס"ק ט).

הטעם: נתינת כבוד לשבת הנכנסת באותה שעה, כאילו מקבלים אדם חשוב הנכנס (שם בשם כנה"ג).

ז יש מקומות שהש"ץ עולה לבימה בפיוט לכה דודי (שם עמ' 11).
 ח "סדר קבלת שבת, שנהוגין פה מחדשים מקרוב באו היא מנהג יפה וטוב, ומי שיאריך לו הזמן לקבלו בקהל בנעימות שיר, הלא יוכל להקדים עצמו זמן קטן ללכת לביה"כ ולומר המזמורים והשיר (לכה דודי) בבית הכנסת ביחיד" (יוסף אומץ לר' יוסף האן נויירלינגן ראש לדיינים פרנקפורט).
 ט כדי להדגיש שאין קבלת שבת חלק מעצם התפילה אלא מצורף לה, היה הש"ץ אומר אותה מעל הבימה וללא טלית (דברי קהלות עמ' 62).
 י ראה מג"א סוף סי' רסב, כנה"ג ב"י שם. בכתבי האריז"ל מובא שטוב לעמוד על הר גבוה בעת קבלת שבת (שער הכוונות דף סד).

ועוד, כדי לראות אם אבל מחכה מחוץ לבית הכנסת, ויצאו לקראתו לנחמו"א (טע"ה קונטרס אחרון סי' רסד).

ו. ה' מלך גאות לבש

בקבלת שבת נוהגים לומר אחרי מזמור צ"ב, מזמור שיר ליום השבת, את מזמור צ"ג, ה' מלך גאות לבש (סדורים).

הטעם: תחילת המזמור נדרש על כניסת השבת^ב "כשסיים הקב"ה מלאכתו נתעטף בתפארת לבושו לכבוד שבת קודש, וכן יסדו ביוצר: תפארת עטה ליום המנוחה" (יעב"ץ בסדור ב"י עמ' נב, היכל עבוה"ש ח"ב עמ' ח).

ז. במה מדליקין

נוהגים לומר אחרי תפילת ערבית של שבת הפרק השני במסכת שבת (משניות) שתחילתו: במה מדליקין "והספרדים אומרים אותו קודם תפילת ערבית והוא הנכון" (או"ח סי' ער סע' א).

הטעם: תיקנו לימוד זה אחרי ערבית של שבת כדי להמתין למאחר לבוא לביה"כ, וכאשר הציבור ילמד הפרק הוא יסיים תפילתו ולא ישאר לבדו (סדור רש"י סי' תפב, שבלי הלקט סי' סו).

ועוד כדי להזכיר חיוב הדלקת הנרות ושלושת הדברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת^ב (מחזור ויטרי עמ' 844).

ועוד, עם כניסת השבת מצטרפת הנשמה היתרה לאדם, והנשמה נקראת נר, שנאמר (משלי כ' כז) נר ה' נשמת אדם, לכן

יא מנהג שהאבל ממתין מחוץ לביה"כ עד שהקהל אומר בואי בשלום ונכנס (סדור עבו"י, טע"ה סי' תתרנח בהערות בשם שו"ת שיבת ציון).

יב ראה ר"ה לא.

יג "עישרתם ערבתם הדליקו את הנר" (שבת פ"ב מ"ז). יש המצדדים בטעם הראשון ולכן אומרים במה מדליקין אחרי ערבית, ויש הנוטים לטעם השני, לכן אומרים אותו לפני ערבית "כי קריאתו אחר ערבית מה תועיל? - - אבל משקרא אותו בין המנוחה לערבית, אם שכח מלתקן ילך ויתקן" (אבודרהם עמ' קנג).

שער ב: תפילת הערב

קלה

לומדים פרק במה מדליקין שנושאו נר, ו"משנה" אותיות
 "נשמה" י" (חדושי חת"ס עה"ת מהדורה רביעית בדרוש לר"ה שבסוף פר' וילך).

ח. ער"ש שאין אומרים במה מדליקין

נוהגים שאין אומרים במה מדליקין בערבית של יו"ט שחל
 להיות בערב שבת או בשבת, בשבת חוה"מ ובשבת חנוכה (אור"ח
 סי' ער סע' ב ודמ"א שם).

הטעם: ביו"ט שחל להיות בער"ש אין אומרים במה מדליקין
 משום שאינו יכול לומר לבני ביתו "עישרתם" כי אין מעשרין
 ביו"ט (טור סי' ער).

ועוד, בשבת חוה"מ וביו"ט שחל בשבת אין אומרים במה
 מדליקין משום "לא פלוג" (אין מחלקים) מיו"ט שחל להיות
 בערה"ש שאין אומרים בו משום שא"א לומר "עישרתם" (לבוש
 סי' ער סע' ב).

ועוד, בחוה"מ אין טרודים במלאכה ואין צורך להזכיר ולהזהיר
 כמו בכל ער"ש (ב"י שם ובאה"ט שם אות א בשם מנהגי מהרא"ק).
 ועוד, ביו"ט אין אומרים כדי למהר לקיים שמחת יו"ט במאכל
 ומשתה (שו"ע הרב סי' ער סע' א).

ועוד, בשבת חנוכה אין אומרים, כיון שמזכירים שמנים
 שפסולים להדלקה בשבת, שהם כשרים לנר חנוכה, ויש בכך
 משום זלזול בחנוכה (א"ח הל' חנוכה סי' כג).

יד לפי טעם זה יש להסביר המנהג לומר במה מדליקין מיד אחרי מזמור שיר ליום
 השבת, שבו מקבלים את השבת (שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' ג) וראה בה"ט אור"ח סי' א
 אות ו בשם האר"י.

תפילת ערבית

ט. טלית בליל שבת

מנהג תימנים ומקצת חסידים להתעטף בטלית בתפילת ליל שבת (ממנהגי יהדות תימן ילק"מ עמ' 341, משמרת שלום סי' כז סע' א).

הטעם: משום שבפרשת בריאת העולם נאמר בכל יום "ויהי ערב ויהי בוקר" פרט לשבת, רמז שבשבת אין להבדיל בין הערב לבין הבוקר (מ"ש שם) ועוד יש טעם על דרך הקבלה בסידור כוונות האר"י.¹

י. והוא רחום

בתחילת ערבית של שבת אין אומרים "והוא רחום" (סדורים).

הטעם: פסוקי "והוא רחום יכפר עון" הונהגו לומר לפני תפילת ערבית כנגד הקרבת איברי עולת בין הערביים, שכיפרו על עוונות היום, והוקרבו בערב, לא כן בשבת שלא הוקרבו בלילה איברים של עולת התמיד של חול, לפיכך גם לא אומרים "והוא רחום" בשבת (ב"י סי' רלז, כלבו סי' כח).

יא. וינוחו בה וינוחו בו

המנהג שבתפילת ערבית בשבת אומרים בתפילת העמידה "וינוחו בה ישראל" וביום: "וינוחו בו ישראל" (סדורים בית יעקב, עיון תפילה, אוצר התפילות).²

הטעם: השבת נזכרת בתורה לעתים בלשון נקבה כגון שמות ל"א יד, ויקרא כ"ג ג, ולעתים בלשון זכר (יום השבת) כגון שמות כ' ת, ל"ה ב (ר' יהושע שועיב בספר הדרשות פרשת יתרו).

א וע"ע מג"א סי' יח סק"א ובאשל אברהם שם סע' א.

ב עולת שבת בשבתו (במדבר כ"ח י) ולא עולת חול בשבת (שבת כד:).

ג ראה ב"י סי' רצב, בן א"ח ש"ב פר' וירא אות ח.

ועוד, ליל שבת הוא בבחינת נקבה (למרות ש"לילה" לשון זכר), לכן חז"ל לומדים מ"מחלליה" (שמות ל"א יד) עונש למחלל שבת בלילה^ד, משום כך אומרים במעריב "וינוחו בה" (העמק שאלה על השאלות פר' יתרו שאילתא נד אות א).

יב. מגן אבות

יש נוהגים שאין הצבור אומר ברכת "מגן אבות" בתפילת ערבית של שבת, רק הש"ץ לבדו (ילק"מ עמ' 51).

הטעם: משום שברכה זו תוקנה עבור הש"ץ, וכן משמע מן הגמרא (שבת כד:): "יו"ט שחל להיות בשבת, שליח צבור היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יו"ט" (באור הגר"א או"ח סי' רס"ח סק"ט).

יג. חצי קדיש בתרא

בנוסח ספרד נוהגים שבסוף תפילת מעריב של שבת אומרים מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר (תהלים כ"ג) **וחצי קדיש** ^ה (סדורים האר"י תהלת ה', שער יששכר).

הטעם: כל עיקר אמירת הקדיש בתרא וברכו בשבת הם על פי האר"י (בשער הכוונות) וכוונות הקדיש לפיו, הם רק עד "דאמירן בעלמא" (הסדור בהשתלשלותו עמ' קו).

יד. עשבי בשמים

יש נוהגים לחלק עשבי בשמים בבית הכנסת בערב שבת כדי להריח בהם (מטה אפרים סי' תרכה אות לו)^א.

ד מכילתא מסכת דשבתא פר' כי תשא, וראה ת"ת שמות ל"א אות כט.

ה על ברכו בתרא ראה מדור ואני תפילתי שער שחריית.

ו ראה כה"ח סי' קלג.

ז בקהלות ספרדיות נוהגים שבצאת הציבור מביה"כ בליל שבת מגישים לכל אחד הדס לברכת בשמים (היכל עבוה"ש ח"א עמ' נט), והחת"ס היה מברך על עשבי בשמים בליל שבת אחרי מזמור שיר ליום השבת (מנהגי חת"ס עמ' לד), ובשבת חתן נוהגים התימנים והספרדים שלאחר שעלה החתן לתורה מזלפים מי ורדים לתוך ידיהם

הטעם: משום הגעת הנשמה היתירה בשבת, שנהנית מן הבשמים (אלף למטה שם)⁷¹.

טו. קידוש בבית הכנסת

בא"י ברוב בתי הכנסת אין הש"ץ מקדש על יין אחרי תפילת ערבית של שבת, וגם בחו"ל בבתי הכנסת שנוהגים לפי מנהג ספרד אין הש"ץ מקדש (ערוה"ש סי' רסט סע' ד, ספר א"י עמ' כו, כש"ט סי' רמז).

יש מקומות הנוהגים לפי מנהג אשכנז⁷², בעיקר בחו"ל, בהם הש"ץ מקדש על יין אחרי תפילת ערבית של שבת, ואת היין שותים הילדים שטרם הגיעו למצוות (או"ח סי' רסט סע' א ורמ"א שם).

הטעם שאין מקדשים בביה"כ: הואיל והקידוש בביה"כ תוקן בשביל האורחים שהיו מתאכסנים בשבת בחדרים הסמוכים לביה"כ וסועדים שם, ומכיון שכיום אין אורחים מצויים שיסעדו בביה"כ, לכן אין לקדש, ויש אף לחוש לברכה לבטלה (תוס' פסחים ק: ד"ה ידי, המנהיג הל' שבת אות ד).

ועוד, קיים חשש שיהיו מתפללים שירצו לצאת ידי חובת קידוש בשמיעה בביה"כ ולא יקדשו בביתם, והנשים שאינן באות לביה"כ לא תשמענה הקידוש, והן חייבות בו מן התורה (נת"ע סי' רסט).

הטעם למנהג שמקדשים בביה"כ: אמנם הטעם להנהגת הקידוש בביה"כ בשביל האורחים בוטל בזמן הזה – התקנה לא בוטלה, משום שכל תקנה של חז"ל, אפילו בטל טעמה, לא

של המתפללים, ויש עושים כן גם בשבתות אבי הבן, בר מצוה ובשמחת תורה – (היכל עבוה"ש שם).

ח מטעם זה אין מחלקים בשמים בערב יו"ט משום שביו"ט אין נשמה יתרה. ראה אבודרהם עמ' קפט ותוס' ביצה לג: ד"ה כי.

ט גם לפי המנהג שהיה נהוג בין יהודי הבלקן (נת"ע סי' רסט). וראה ילק"מ עמ' 11, ספר היובל של קהלת אהבת תורה בחיפה עמ' 60.

י ראה פסחים קא.

שער ב: תפילת הערב

קלט

בטלה התקנה, כמו התקנות של חזרת הש"ץ שתוקנה להוציא מי שאינו בקי בתפילה¹¹, והברכה מעין שבע בערבית של שבת, שתוקנה משום המאחרים לבוא שלא יסתכנו¹², והן נוהגות גם בזמן ה'ז' (ש"ת הרמב"ם פאר הדור סי' קמח).

ועוד, הקידוש בביה"כ תוקן גם מטעם של "ברוב עם הדרת מלך" (משלי י"ד כח), כשם שתיקנו הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת למרות שכל אחד מדליק בביתו¹³, מטעם זה יש לקדש בביה"כ גם בזמן הזה (ש"ת מן השמים לרבינו יעקב ממרויש סי' כה, ש"ת אר"ז ח"א סי' תשנב אות ט).

ועוד, משום שיש אנשים שאינם יודעים לקדש, וכששומעים בביה"כ הקידוש ידעו איך לקדש, ויתנו אל ליבם ויקדשו בביתם (ש"ת מן השמים שם).

ועוד, שמא יש מי שבא לביה"כ לתפילה ואינו מקדש בביתו, וע"י שמיעת הקידוש מהש"ץ יצא ידי חובת קידוש, למרות שאין קידוש אלא במקום סעודה¹⁴, מן התורה יוצאים ידי חובה גם שלא במקום סעודה (רא"ש בשם רבינו יונה פסחים קי"ט).

טז. קידוש, הבדלה וספירת העומר

במקומות שנוהגים לקדש בביה"כ בליל שבת ויו"ט אחרי תפילת ערבית – בימי הספירה סופרים בלילות שבת ויו"ט (אחרון של פסח) אחרי הקידוש, אבל במוצאי שבת ויו"ט סופרים לפני ההבדלה (אר"ח סי' תפט סע' ט).

הטעם: את הקידוש מקדימים כדי להקדים את השבת עד כמה

יא ר"ה לד:.

יב ראה שבת כד:.

יג אר"ח סי' תרעא סע' ז.

יד פסחים שם.

טו וכן דעת המאירי בשם "גאוני הראשונים שבספרד" והר"ן פסחים שם, וכן הרשב"א בשו"ת סי' שכג וא"ח דף סג ע"ב, ועיין שו"ת יחוה דעת ח"ב סי' לד, ויביע אומר ח"א אר"ח סי' טו.

שאפשר, אבל במוצ"ש סופרים אחרי ההבדלה, כדי לאחר את השבת^{טז} (מג"א שם ס"ק יד).

יז. ברכת הבנים

נוהגים לברך את הבנים בליל שבת אחרי התפילה בביה"כ, או בבית כשחוזרים מביה"כ, או אחרי הקידוש (כתר ש"ט סי רסב)^{יז}.

הטעם: משום שבימות החול כועסים לפעמים על הבנים מחמת הטרדות ואולי הוציא ח"ו קללה מפיו עליהם, לפיכך עם כניסת השבת והמנוחה מבטלים הקפידות והקללות ע"י הברכות^{יח} (אוצר התפילות דף שיב).

יח. ביד אחת

יש נוהגים לברך את הבנים בליל שבת^{יט} עם שימת יד אחת בלבד על ראשם (קונטרס הל' הגר"א סי יג).

הטעם: משום שרק הכהנים מברכים בנשיאת שתי ידים בעת ברכת כהנים, וכן דרשו חז"ל (כתובות כד: רש"י ד"ה דאיסור) את הפסוק (במדבר ו' כג) כה תברכו – אתם ולא זרים (תורת במדבר שם)^כ.

יט. שבת שלום

נוהגים לברך בשבת איש את רעהו בברכת שבת שלום, ולא בערב טוב, צפרא טבא או בוקר טוב כבימות החול (א"ר סי' שז ס"ק ז בשם השל"ה).

הטעם: כדי לקיים (שמות כ' ז) זכור את יום השבת לקדשו (א"ר שם).

טז עיולי יומא – כמה דמקדימינן ליה עדיף, אפוקי יומא – כמה דמאחרינן ליה עדיף (ברכות נב).

יז סדורים עבו"י עמ' 195, בית יעקב דף קנ. יש נוהגים לברך את הבנים והבנות בליל שבת בביה"כ, ואת אלה שנשארו בבית מברכים לפני ששרים "שלום עליכם" (ילק"מ עמ' 12), ויש שמברכים את הילדים בביה"כ גם אחרי תפילת הבוקר (שם עמ' 14).

יח וראה שבת קיט:..

יט וכן בערב יו"כ ועם כניסתם לחופה.

כ ויש נוהגים לברך את הנשוי בשתי ידים, בעדו ובעד אשתו, ואת הפנוי ביד אחת (פחד יצחק אות ב, אוצר דו"מ עמ' 56).